

ORTAÇAĞ, XVI, XVII, XVIII ve XIX'UNCU YÜZYILLARDA FRANSIZ DOĞU SEYYAHLARINA KISA BİR BAKIŞ

Sema ÇİĞDEMOĞLU*

ÖZET

Un aperçu sur les voyageurs français en Orient au Moyen Age, au XVIe, XVIIe, XVIIIe et XIXe siècles.

Au Moyen Age des motifs de piété, le désir de voir et de s'instruire et des raisons politiques conduisent les voyageurs en Orient.

Les voyageurs du XVIe siècle ont la curiosité des hommes de la Renaissance. Ils promènent le lecteur dans les lieux qu'ils ont visités et lui communiquent leurs impressions. Ils ouvrent la voie aux chercheurs de l'âge suivant.

Pendant la première partie du XVIIe siècle le champ des découvertes s'agrandit. Parmi les voyageurs de la seconde moitié du XVIIe siècle plusieurs vont en Orient de leur propre initiative, sans aucune mission officielle, et éprouve du plaisir à rédiger, à leur retour, le récit de leurs longs voyages.

Au XVIIIe siècle les voyageurs ont des missions officielles comme rechercher des médailles, des inscriptions, des pierres gravées, faire des observations non seulement sur l'histoire naturelle et sur la géographie ancienne et moderne mais encore sur ce qui regarde le commerce, la religion, la population et les moeurs des différents peuples.

---

* Prof.Dr., Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Au XIXe siècle l'engouement pour l'Orient augmente. Constantinople exerce de plus en plus sa séduction sur l'Esprit des voyageurs qui savent de mieux en mieux en rendre la beauté sensible au lecteur.

Dans le domaine de la peinture c'est surtout au XIXe siècle que nous voyons une curiosité pour les pays et les peuples exotiques. Comme au XVIIIe siècle, les tableaux des peintres qui sont allés dans les pays chauds ont une grande influence sur les voyageurs du XIXe siècle.

Doğu, her devirde çeşitli yönlerden, batı dünyasının ilgisini çekmiştir. Ortaçağdan beri birçok Fransız seyyah ve yazar doğu ile ilgili müşahede ve izlenimlerini hatırat ve eserlerinde belirtmiştir. Memleketimizin ve Türk İslam kültürünün zenginliği hakkında da birçok eser yayımlanmıştır. Bu incelemede ortaçağdan XIX'uncu yüzyıl sonlarına kadar Fransızlar tarafından doğuya yapılan seyahatlerin başlıcaları, amaç ve sonuçları hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılmış, seyahat hikâyeleri belirtilmiştir.

Ortaçağda dinî, siyasî sebepler, görme, bilgi edinme arzusu Fransız seyyahları doğuya sürüklemiştir. Mısır, papazları ve şövalyeleri çeken bir merkez olmuş, birçokları Sîna dağına çıkmış, bazıları sehayat hikâyelerini yazmıştır. Ancak bu çeşit hikâyeler nadirdir.

Seyyahlar Bizans'ın mühim yapıları hakkında Avrupa'ya yeni bilgiler götürmüştür. Yıkılmaktan kurtulmuş veya tamamen tahribe uğramış sanat eserleri hakkındaki intibaları çok kıymetlidir.

Fransız seyyahlara geçmeden önce Maçoudi adlı Bağdatlı Müslümandan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Moçoudi hayatının büyük bir kısmını Hindistan'dan İspanya'ya kadar seyahat etmekle geçirmiş, Konstantinopolis'te bulunmuş ve sonra Mısır'a çekilmiştir. Ölmünden bir sene önce, 955 senesinde, **Prairies d'Or** isimli eserini yazmış ve burada Büyük Constantin'den Yedinci Constantin'e kadar imparatorların tarihini özetlemiştir. özellikle "Porte d'Or" dikkatini çekmiştir.

"Yaldızlı kapı denilen başka bir kapı görülüyordu. Bu kapının üstüne inanılmayacak ka dar büyük, tunçtan iki fil yerleştirilmişti. Bu kapı, ancak imparator bir savaştan toprak kazanmış olarak döndüğü zaman açılmış. İmparator zafer kazanmış olarak dönünce, şehrin rahipleri alay halinde kar-

şilamaya çıkarlar, kapı açılır ve dört tekerlikli bir arabaya benzeyen altından bir zafer arabası getirilirmiş. Zafer arabasının ortasında yüksek bir yer, bu yerin üstünde bir taht ve tahtın etrafında ona gölge veren ve altından yapılmışa benzeyen bir gölgeğin dayandığı dört sütun vardı. İmparator başında tacı ile bu tahtın üstüne oturarak, şehre bu kapıdan girer ve saraya kadar büyük şenliklerle götürülmüş”¹.

Dinî inaçlarla sürüklenen birçok seyyah mukaddes harabeleri görmek için Konstantinopolis'e gitmiştir. Konstantinopolis bu bakımdan paha biçilmez hazinelere sahiptir. İslam dininin yayılması karşısında telâşa kapılan papaların ve din adamlarının tahrikleriyle bir araya toplanan batılı Hıristiyanlar, Kudüs'ü ve mukaddes bildikleri yerleri Müslümanların elinden kurtarmak için haçlı seferlerine başlamışlardır. İkinci haçlı seferinde Yedinci Louis'ye eşlik eden Odon de Deuil Konstantinopolis'in XII'nci yüzyıldaki durumunu anlatmış, Ayasofya'dan Blakherna sarayından bahsetmiştir. Dördüncü haçlı seferine bir savaşçı olarak katılan Robert de Clari Blakherna sarayını şöyle anlatmaktadır.

“Blakherna sarayında, yirmi kiliseyle birbirine bitişik ve altın mozaikten yapılmış iki yüz ev vardı. Bu saray öyle zengin ve öyle muhteşemdi ki tarifine imkân yoktur. Burada fevkâlâde bir hazine bulundu: Eski imparatorlara ait kıymetli taşlar, altın ziynet eşyası, sırma işlemeli ipekli kumaşlar, imparator elbiseleri ve kıymetli taşlar. Saraylarda ve şehrin başka yerlerinde bulunan altın ve gümüş hazinesini saymaya imkân yoktur”².

Doğuyu çok iyi bilen haçlı seferleri tarihçisi Guillaume de Tyr, Konstantinopolis'e birçok seyahat yapmış fakat şehrin, Odon de Deuil'in yaptığı kadar renkli bir tablosunu çizmemiştir. Bununla beraber, Kudüs kralı Amaury 1171'de Manuel Commène tarafından kabul edildiği zaman, ona eşlik etmiş, saray hakkında kıymetli bilgiler vermiştir.

XIII'üncü yüzyılda, dördüncü haçlı seferi ile, Konstantinopolis'e bir Avrupalı akını başlamıştır. Bu seferin başından sonuna kadar büyük rol oynamış, yüksek rütbeli bir asker ve vak'anüvis olan Geoffroy de Villehardouin, haçlıların Konstantinopolis'e hayranlıklarını çok güzel ifade etmiştir.

"...Ordudakilerin çoğu Konstantinopolis'i, zengin saraylarını, yüksek kiliselerini ve şimdiye kadar hiçbir şehirde görülmemiş olan büyük zenginliklerini görmeye gittiler. Mukaddes emanetlerden bahsetmeye bile lüzum yok; çünkü o zaman, bu şehirde, dünyanın geri kalan kısmında bulunan kadar çok mukaddes emanet vardı"³.

XV'inci yüzyılda seyyahların, dinî meşgaleleri yanında klâsik çağla da ilgilendikleri dikkati çekmektedir. Gilles de Bouvier İtalya'dan, Suriye'den ve Müslümanların yaşayışlarından bahsetmiştir. Başka bir seyyah, klasik eserleri okumuş olan Caumont senyörü, Yunanistan'a gidince Minos, Minataure, Thésée ve Rum papazlarıyla ilgilenmiş, Jean de Wavrin ise, Sultan Murat ve haçlıların Tuna kıyılarında karşılaşmalarını anlatmıştır. Batı dünyası, siyasî görevleri olan Ghillebert de Lannoy ve mukaddes harabeleri inceleyen Bertrandon de la Bronquiére gibi seyyahlar sayesinde Türk hakimiyetinde olan doğu bölgelerini tanıyabilmiştir. Böylece Boğaziçi kıyılarında yeni bir hayat, yeni bir siyasî kuvvet doğmuştur.

Fransızca olarak yazılmış ilk hatıraları XVI'ncı yüzyılda görüyoruz. Bölümlerini Mısır ve mukaddes topraklara ayıran rahip Jean Thenaud'nun hatıraları ve Greffin Affagart'ın Kahire tasvirleri oldukça dikkat çekicidir. Pierre Belon'un 1546-1549 arasında Yunanistan, Asya, Mısır, Arabistan ve diğer memleketlere yaptığı seyahatler üzerine yazdıkları, o devirde, Yakındoğu hakkında yayınlanmış olan derlemelerin en önemlisi olarak kabul edilmiştir. Belon, eski eserleri gezdiği İstanbul'da Ayasofya'yı Roma'nın Parthénon'undan üstün bulmuştur.

Rahip André Thevet, Osmanlı İmparatorluğu hakkında edindiği bilgileri *Cosmographie Universelle* isimli eserinde toplamıştır. Thevet Ayasofya ve Hippordom'u da çok beğenmiştir.

"Şehirde başka bir yerde başka bir harika vardı. Bu, Bukoleon sarayının yakınında, İmparator Oyunları denen bir meydandı⁴. Meydanın uzunluğu bir buçuk ok atımıdır, eni bir ok atımına yakındır. Etrafında, Rumların çıkıp oyunları seyrettikleri otuz kırk sıra vardı. Bu sıraların üstünde, imparatorla imparatoriçenin yüksek mevkilerdeki erkeklerle kadınların oturdukları süslü, muhteşem localar bulunuyordu. Oyunlar iki takım halinde oynanmış. İmparator, imparatoriçe ve seyirciler en iyi oynayacak takım üstüne bahse gi-

rerlermiş. Meydanı, onbeş adım yüksekliğinde, on adım genişliğinde büyük bir duvar kuşatıyordu. Duvarın üstünde erkek, kadın, at, öküz, deve, ayı, aslan ve birçok hayvanın tunçtan yapılmış heykelleri vardı. Bu heykeller öyle güzel, öyle tabii yapılmıştı ki, ne Müslümanlar, ne de Hıristiyanlar arasında böylesini yapabilecek kadar iyi usta bulunabilir. Heykeller eskiden sihirle hareket ediyorlarmış ama artık kıpırdamıyorlar. Fransızlar gördükleri İmparator Oyunlarına hayran kaldılar”⁵.

André Thevet, Mısır kanunları ve pigmeler hakkında bölümler bulunan mühim bir eser bırakmış, mezarları kazmak ve mumyaları aramak için Sakkara piramitlerine kadar gitmiştir. XVI'nci yüzyılda Sakkara seferlerinin bir âdet haline geldiğini görüyoruz.

Türklerin Mısır'ı fethi Fransa'nın doğuya yayılması bakımından önemli bir olay olarak kabul edilebilir. XVI'nci yüzyılın başında, özellikle Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından sonra büyük ve köklü bir değişiklik olmuş, Müslüman ve Hıristiyan cemiyetleri birbirine karışmışlardır. XV'inci yüzyılda Venediklilerin rekabetiyle gölgelenmiş olan Fransız ticareti, François I ve Osmanlı İmparatorluğu arasında 1535'te imzalanan kapitülasyonlarla kısa zamanda doğudaki yerini tekrar bulmuştur. Marsilya ve Montpellier tüccarları İskenderiye'ye yerleşerek XVI'nci yüzyılın ikinci yarısında Venedik'in zayıflamasından ve Bâbî-âli ile mücadelesinden faydalanmak suretiyle rakiplerinin yerlerine geçmişler, Fransızlar Kahire'deki paşanın himayesinde teşkilâtlanarak elçiler ve onları korumakla vazifeli memurlar göndermişlerdir. Böylece ticarî kaşifler denen yeni bir seyyah tipi ortaya çıkmıştır. Guillaume Postel birçok doğu dili biliyordu; edindiği bilgileri *Les Histoires Orientales* isimli kitabında toplamış, bu kitabın ilk cildi Poitiers'de 1560'da *De la République des Turcs* başlığı altında basılmıştır.

La Broderie doğuda çok kadın tanınmış bir şairdir, fakat hiçbirinin kendisini etkilemediğini ve memleketimizde geçirdiği günler zarfında hep Lyon'daki sevgilisini düşündüğünü söylemiş, *Le discours du voyage de Constantinople, envoyé dudict lieu à une damoyselle Françoisse* isimli eserini ona ithaf etmiştir. La Broderie Türkleri ve âdetleri sevmiştir.

Jérôme Maurand d'antibes Sultan Süleyman'ın Kaptanı Derya'sı Barbaros'un girişimlerini anlatmıştır. Jérôme'un notları arasında Beyoğ-

lu'ndaki doğulu aileler hakkında dikkat çekici bilgiler görülebilir. Jérôme, içinde denize bakan duvarları ve minareleriyle Ayasofya'nın da yer aldığı, genel bir İstanbul manzarası çizmiştir.

Aynı sene (1549) François I, tabii ilimler uzmanı, Fransız hayvanat ilminin babası, Pierre Gylli d'Albi'yi ilmî bir görev ile doğuya göndermiştir. Bu uzman İstanbul'un genel durumuna önem vermiş ve böylece İstanbul ilk defa sistemli bir çalışmaya konu olmuştur. Kral Henry II tarafından mektuplarla elçiye gönderilen Jacques Gassot, 1548'de İran seyahatinde elçiye eşlik etmiş ve seyahatin hikâyesini yazmış, fakat İstanbul'dan pek az bahsetmiştir. Philippe du Fresne Canaye zevk için seyahat eden bir tipi canlandırmaktadır. Canaye pazarları, büyük camileri gezmiş, Ayasofya'yı çok beğenmiştir. Jean Palerna Forésien Müslüman cemiyeti hakkında oldukça teferruatlı bilgiye sahip bir seyyah sayılabilir.

XVI'ncı yüzyıl seyyahları görüş ve tasvir bakımından ortaçağ seyyahlarından daha kudretlidirler. XVII'nci yüzyıl araştırmacılarına rehberlik etmişlerdir. Doğunun tanınması ancak XVII'nci yüzyılda başlamıştır. Siyasi ve ticarî seyahat hikâyeleri, dinî görevler, tarih, coğrafya ve dil ilmi çalışmaları, ileride "Orientalisme" adı verilecek olan ilim dalının kurulmasına yardımcı olmuştur. Memphis'in yerini bulan ilk seyyah Sieur de Villamont'dur.

Henry IV zamanında, iki Fransız doğuya yaptıkları bir seyahatte birkaç ay İstanbul'da kalmışlardır. Bunlardan biri, Kaptan François Arnaud, sadrazamın sarayını ziyaret etmiş, bütün şehri dolaşmış ve camileri gezmekten büyük bir zevk duymuştur. Diğeri, Henry de Beauveau, Osmanlı sarayını, divan ve camileri incelemiş, Mısır seyahatinde François Savary'ye eşlik etmiştir. François Savary'nin siyasi ve ilmî şahsiyeti, ölümünden sonra seyisi Du Castel tarafından belirtilmiştir.

XIV'üncü Louis zamanında Fransa'nın doğu ile olan ilişkilerinin arttığını görüyoruz. Kral, François I'in imzaladığı kapitülasyonları yenilemiş, Türkiye ve Suriye'den elçiler kabul etmiştir. Bu arada İstanbul'a gönderilen birçok imtiyazlı elçi dikkatimizi çekmektedir. Racine 1620'de **Bajazet**'yi yazarken Kont de Cély'nin seyahat hikâyelerinden ilham almıştır. Nointel markisinin eski ortağı, sabık Halep ve Tripoli konsülü şövalye Laurent d'Arvieux, **Le Bourgeois Gentilhomme** (1670) isimli eserinin doğu eğlenceleri kısmının hazırlanmasında Molière'e yardımcı olmuştur. Kur'an ilk defa 1647'de Du Ryer tarafından tercüme edilmiştir.

Bir Fransız kolejinde Arapça hocası olan Melchidéseh Thévenot, **La Bibliothéque Orientale** (1697) isimli ansiklopediyi meydana getiren d'Herbelot, tanınmış doğu dilleri âlimlerindendirler.

Colbert seyyah ve tüccarlara cesaret vermiş, âlim ve filozofları desteklemiştir. Doğuya doğru büyük merak hareketi, Colbert ile başladı diyebiliriz. XVII'nci yüzyıl seyyahları Colbert'den görev alabilmek için çok uğraşmışlardır. Bu insanlar, XIV'üncü Louis'nin elçileri, bakanları ve konsülleri tarafından desteklenerek seyahat notlarını kullanmak ve hatıra defteri tutmak istemişlerdir. Bunların bir kısmı antikacı, bir kısmı da heykelcikler ve papazların veya Arapların el yazmaları üzerinde araştırma yapan tüccarlardır. Bunlardan başka, ziyaret ettikleri şehirlerin umumî görünüşlerini anlatan yazarlar da vardır.

XIV'üncü Louis devri seyyahlarının ilki Monconys'tir. Monconys Arap ilminin ve Zoroastre felsefesinin izlerini bulmak ümidiyle doğuya gitmiş, zikreden dervişler, sünnet, Kahire hayatı, siyasî olaylar, İstanbul halkı ve âdetleri hakkında bilgiler vermiştir.

XVII'nci yüzyıl seyyahlarının bazıları İstanbul'a kendi arzuları ile, hiçbir resmî görevleri olmadan gelmişler ve dönüşte hikâyelerini yazmışlardır. François Le Gouz İstanbul'a hayran kalmıştır. Büyük seyahatler devri Türkiye'yi, Suriye'yi, İran'ı, Mısır'ı gezen hatta Hint Adaları'na kadan giden Jean de Thévenot ile başlamış ve bugün kâşif dediğimiz profesyonel seyyah tipi ortaya çıkmıştır. Jean de Thévenot'nun yazdıkları gravürlerle süslenerek daha anlatıcı hale getirilmiştir. Rahip Vansleb siyasî ve dinî bir görev ile Habeşistan'a gitmiş ve sonra bilgi dolu bir hatıra defteri bırakmıştır. Bir papaz ve tarihçi olan Paul Tafferner ve diğer birçokları gibi Ayasófyâ üzerinde durmuştur.

XVII'nci yüzyılın sonlarında ilmî çalışmalar çok dikkat çekmektedir. XIV'üncü Louis Nointel markisi Charles François Olier'i İstanbul'a gönderdiği zaman, Olier doğu dilleri uzmanı Antoine Galland'ı yanında götürmüştür. Antoine Galland doğunun anahtarı olan üç dili, Türkçe, Acemce ve Arapçayı öğrendikten sonra metin araştırmalarına başlamıştır. Haleb'e ve Kudüs'e giden Galland, döndükten sonra tercüme ile uğraşmış, 1704'te **Mille et une Nuits** isimli eserinin ilk cildini Paris'te bastırarak büyük bir şöhret kazanmıştır. Doğu ve doğulular hakkında fikirlerin pek çoğu bu eserden gelmiştir.

Antoine Galland'ın hatıra defterinde 1672 ve 1673'te İstanbul'da geçirdiği günlerin, bibliyografi mahiyetindeki araştırmalarının, doğuya ait el yazmaları ve madalyaların renkli ve canlı bir tablosu görülmektedir. Galland 1675'te Fransa'ya döndükten sonra 1679'da üçüncü defa olmak üzere tekrar doğuya gitmiştir.

O zamanlarda el yazmaları, antika ve madalya araştırmaları büyük bir şevkle takip edilmekteydi. kralın kütüphanesi her sene yeni ilâvelerle zenginleşiyordu. Siyasî bir görev ile doğuya gönderilen Monceaux, doğu hakkındaki bilgilerin artmasına yardımcı olan seyyahlar arasındadır.

Tanınmış seyyah Chardin'in eşliğinde İstanbul'a gelen ve iyi bir gözlemci olan Grelot Ayasofya içindeki bazı gravürlerin resimlerini çizmiştir. Chardin Hint Adaları ile İran'ı gezmiş, İsfahan'da birkaç sene kalmış, Avrupa'ya dönünce *Le Récit du Roi Perse* (1670) ve bu memleketlere ikinci bir seyahatinden sonra da *Voyages en Perse et aux Indes orientales* (1680) isimli eserlerini yayınlamıştır. Daha sonra İngiltere'ye yerleşerek İngiliz, Hindistan ve Hollanda şirketinin doğu işleri uzmanı olmuştur. Lyon'lu bir doktor olan Jacob Spony, kralın antikacısı Vaillant ve tabii ilimler uzmanı Georges Wheller'in yardımlarıyla 1674'te doğuya, İstanbul ve Yunanistan'a yaptığı seyahatlerde iki bine yakın el yazması ve eski çağlara ait altı yüzden fazla madalyon toplamıştır.

1630'da başlamış fakat 1713'te yayınlanmış olan *Six Voyages de Jean-Baptiste Tavernier en Turquie, en Perse et aux Indes* isimli eserin yazarı Tavernier, elmas memleketlerine yolu açarak Fransız ticaretine büyük yardımlarda bulunmuştur. Asya'ya ilk seyahatinde İran'a gideceği kervana katılmak üzere İstanbul'da on bir ay beklemeye mecbur kalmış, boş vakitlerini Osmanlı sarayını incelemekle geçirmiştir.

Doğu ile yapılan ticaret halı, biblo, çini ve fildişine büyük bir rağbet uyandırmıştır. Maskeli balolarda Türk ve Acem kıyafetlerinde genç kızlara rastlanmaktadır. Erkekler saraylı, kadınlar odalık kıyafetlerine girmekten hoşlanmaktadırlar.

Mısır henüz Osmanlı-Türk dünyasından ayrı düşünebilecek kadar aydınlatılmamış, yukarı Mısır bilinmemektedir. Sakkara mezarları eczacı ve büyücülere satmak üzere mumya çıkarmak için yağma edilmektedir. Hiyerogliflerin incelenmelerine başlanmamıştır. Arkeoloji çalışmaları

Yunanistan ve Orta Asya'ya doğru kaymıştır. Mısır'ın sadece uğrak yeri olarak kabul edildiği görülmektedir.

XVIII'inci yüzyılın ilk seyyahlarının resmî vazifeleri vardır. Bu vazifeler madalyonlar, oyma taşlar, paralar aramak, yazmalar toplamak ve böylece eski çağlar hakkındaki bilgilerin artmasına yardımcı olmak, ayrıca doğuda sadece tabii ilimler ve coğrafya üzerinde çalışmakla kalmayıp, ticaret, din ve çeşitli memleketlerin âdetleri üzerinde de araştırmalar yapmak gibi geniş bir saha kaplamaktadır. Bu tip seyyahların ilki Paul Lucas'dır. Lucas'nın seyahatleri ilgi çekici tasvirlerle doludur. Lucas İstanbul hakkında da bilgiler vermiş, olayları, örf ve âdetleri incelemiş, hatta o zamanlar İstanbul'da çok rastlanan yangınlara şahit olmuştur.

Botanikçi Joseph Pitton de Tournefort, kralın koleksiyonunu zenginleştirmek amacıyla, seyahatinden büyük miktarda yeni bitki çeşitleri, şehir planları, yazma ve madalyonlarla dönmüştür.

La Montraye birkaç defa Türkiye'den geçmiş, birçok yazmalar toplamış, güzel resimler yaptırmıştır. İstanbul'da Müslüman Türk cemiyeti üzerinde araştırmaları vardır.

1728'de Kral XV'inci Louis tarafından ilmî bir görev ile gönderilen papaz Sévin, Sait Efendi'nin yardımlarıyla Türk kütüphanelerine girmiş ve altı yüze yakın el yazması elde etmeyi başarmıştır.

De Saumery Osmanlı İmparatorluğu'nda üç sene kalmış, 1715-1723 arasında Osmanlı tarihi üzerinde kitap yayınlamıştır.

Nouveau Voyage fait au Levant ès années 1731 et 1732, contenant les descriptions d'Alger, Tunis, Turquie, Tripoly de Barbarie, Alexandrie en Egypt, Terre Sainte, Constantinople isimli eserin yazarı Tollot, kitabında adı geçen bütün yerleri gezmiş, Türkler hakkında bilgiler toplamış ve izlenimlerine Patrona Halil İsyanı ve Topal Osman hakkındaki bilgileri de ekleyerek oldukça zengin bir eser ortaya koymuştur. Dervişlerin merasimleri de müşahadeleri arasında yer almaktadır.

Tücar Jean-Claude Flachat 1766'da **Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même des Indes Orientales** isimli eserini yayınlamıştır.

Baron de Tott, Fener mahallesindeki Rumları incelemiş ve o da Paul Lucas gibi İstanbul'un üçte ikisini mahveden yangını anlatmıştır.

Lyon'lu doktor Guys gözlerini doğuya, Yunanistan'a çeviren ilk folklorcudur. Meşhur, **Voyage Pittoresque dans l'Empire Ottoman, en Grèce, dans la Troade, les Iles de l'Archipel et sur les côtes de l'Asie Mineure** isimli eserin yazarı Cloiseul-Gouffier'nin arkeolojik bilgisi çok zengindir. Doktor Olivier altı sene süreyle Türkiye, Mısır ve İran'ı dolaşmış, İstanbul'da özellikle âdetlar, halk, idare şekli ve mesleğine ait hususları araştırmıştır.

XVII'nci yüzyılda sadece aşağı ve Orta Mısır bilinmektedir. Yukarı Mısır XVIII'inci yüzyılda keşfedilmiştir. Le Père Sicard, Nübya'luların düşmanca davranışlarına rağmen Asvan'a kadar giden ilk Fransızdır. Daha çok arkeoloji ile ilgilenen bu seyyah Hermopolis kemer altını ilk defa tasvir eden kişidir. **Discours sur l'Égypte** isimli eserinde, firavun ve Hıristiyanlara ait eski eserlerin bir kataloğunu yapmıştır. Le Père Sicard'ın başlattığı Yukarı Mısır keşfine, aynı canlılıkla Dr.N.Granger tarafından devam edilmiştir. Dr.Granger birçok Yunan yazması toplamış, gezdiği yapıları tasvir etmiş ve meşhur Abydos mabedinin yerini keşfetmiştir.

Mısır bir bütün olarak ancak XVIII'inci yüzyılın sonlarına doğru düşünölmeye başlanmıştır. Bu bakımdan Claude Etienne Savary'nin **Les Letters sur l'Égypte** (1785-1786) ve Volney'in **Voyage en Syrie et en Égypte** (1787) isimli eserleri dikkate değer.

XVIII'inci yüzyılda sanat sahasında dekor ve pitoresk eğilimi karşısında, Türk kıyafetlerini, bele kadar inen sakalları sergileyen Genevois Litard, kralın doğu ressamı Van Mour, M.Boupp'un **Peintres du Bosphore** adlı eserinde bahsettiği daha birçok ressam Boğaziçi kıyılarına gelmiştir. Bu ressamların bazıları sadece seyyahlardan elde ettikleri vesikalardan faydalanarak, kendileri gidip görmeden, bazıları da gezip gördükten sonra, doğuyu canlandırmıştır. Napoleon'un Mısır seferini anlatmakla görevlendirilen Gros, hiçbir zaman görmediği manzaraları, insanları ve kıyafetleri çok güzel tasvir etmiştir. Gros'dan sonra doğuyu inceleyenler ilk egzotizm izlenimlerini Gros'nun tablolarına borçludurlar. Gros'nun "Combat de Nazareth"si genç Géricault'yu etkilemiş, egzotizmden hoşlanmasına yol açmıştır. Yunanistan, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'yı gezen Jules-Robert Auguste, Gros'dan sonra Fransa'da

“Orientalisme”in babası olmuştur. Afrika ve Türk Silâhları, kumaş ve tablolarla bir doğu pazarını andıran atölyesi, Mérimée, le baron Schwitzer, Géricault, Delacroix gibi tanınmış insanların sık sık buluştukları ve hoşlandıkları bir yer olmuştur.

XIX'uncu yüzyılda doğu merakının çok artmış olduğunu görüyoruz. Bu yüzyılda birçok seyyah Türkiye'ye gelmiş, Osmanlı İmparatorluğu ve İstanbul hakkında eserler yazmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün hudutlarını gezen Félix de Beaujour, **Tableau de Commerce de la Grèce** ve **Voyage Militaire dans l'Empire Ottoman** isimli eserlerini yayınlamıştır. Pouqueville'in İstanbul'u görmesi siyasî bir olay sayesinde olmuştur. Mısır seferine iştirak eden Pouqueville Türkler tarafından yakalanarak İstanbul'a getirilmiş ve Yedikule'ye hapsedilmiştir. **Le voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman** isimli eserini 1805'te yayınlamıştır.

Pertusier tarafından yazılan **Les Promenades Pittoresques dans Constantinople et sur les rives du Bosphore** isimli eser, seyyahın kendi tecrübesini değil, o memlekette yaşamış olan birisinin izlenimlerini aktirmektedir.

Forbin'in **Voyage dans le Levant en 1817 et 1818 par le comte de Forbin** isimli eserindeki izlenimleri Doğu Asya'ya aittir. Vilkont Marcellus ise, **Souvenirs de l'Orient** isimli kitabında Yunan adalarından bahsetmektedir.

Chateaubriand 1806'da bir sene süre doğu seyahatine çıkmış ve seyahatini 1811'de yayınladığı **Itinéraire de Paris à Jerusalem** isimli eserinde anlatmıştır. Bu eserde Yunanistan ve İtalya ön planda gelmekte, pek az yer ayırdığı Türkiye'yi sevmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte romantikler Türkiye, Suriye ve Mısır'ı tercih etmişlerdir.

Genç yaşından beri doğu hasreti çeken ve Türkiye'yi çok seven Lamartine, İstanbul'a üç defa gelmiş, ikinci ve üçüncü gelişleri arasında on yedi sene geçmiştir. Lamartine İstanbul'da yerleşmek istemişse de maddî durumu dolayısıyla buna imkân bulamamıştır. **Le Voyage en Orient** ve **l'Histoire de Turquie** isimli eserlerinde güzel İstanbulumuzun hoşuna giden her köşesini tasvir etmiştir. Poujulat **Lettres d'Orient**; J.A.Bouchon da **La Grèce Continentale et la Morée, séjour**

et *études historiques de 1840 et 1841* adlı eserlerinde doğu ile ilgili izlenimlerini belirtmişlerdir.

Nerval *Voyage en Orient* isimli eserinde daha çok sokak manzaraları, sünnet düğünleri, büyücüler, dervişler ve dansözler üzerinde durmuştur. İstanbul'un zarif camileri ile temiz ve mavi ufukları onu tatlı bir hayal âlemine sürüklemiştir. Mısır'da bulunduğu sürede kendini doğu tasavvufu ve büyücüyük gösterilerine vermiş, arkeolojiden çok Arap efsaneleriyle ilgilenmiştir.

Birçok ilmî cemiyetler ve Fransız Akademisinin üyelerinden olan Jean Jacques Ampère ile Xavier Marmier'yi ilim ve seyahat aşkı Mısır'a çekmiştir. Her şey üzerinde ve çok miktarda yazmışlardır. Ampère Yunanistan ve Anadolu'ya kadar uzanmış, İtalya yolu ile memleketine dönmüştür. *Voyage en Egypte et en Nubie* isimli eseri ilimle dolu, tarihî olayların şairane tasvirlerle süslediği ilgi çekici bir kitaptır.

Xavier Marmier'in *Du Rhin au Nil* isimli eserinin son yüz sayfası Mısır izlenimlerine ayrılmıştır. Sadece Yukarı Mısır'ı tasvir etmiştir. Güzel manzaraların yanısıra hikâye anlatanlar, çarşılar, hamamlar ilgisini çekmiş, birçok seyyahların aksine tercümana ihtiyaç duymamıştır.

Flaubert'in doğuya gidişinin sebebi şimdiye kadar bahsettiğimiz seyyahlarınkinden farklıdır. Flaubert gençliğinden beri sıcak memleketlerin özlemini çekmiş, gençlik yıllarına ait yazılarında hep bu memleketlerden bahsetmiştir. 1840, 1845 ve 1848 Akdeniz seyahatleri bu arzusunu kamçulamıştır. Fakat iki seneye yakın süren 1850'lerdeki Akdeniz seyahatine çıkmasında modaya katılma arzusunun da hissesi olmakla beraber, tutulmuş olduğu ve bir türlü kurtulamadığı asabî rahatsızlıklar dolayısıyla geçirdiği ruhî çöküntü, sıhhi durumu ve aile efradının, dostlarının ölümleri Flaubert'i kurtuluş arar duruma getirmiştir.

Mısır, Suriye, Rodos, Türkiye (İzmir, İstanbul) Yunanistan ve daha sonraki seyahatine ait Afrika izlenimleri *Voyages ve Correspondance* isimli eserlerinde yer almaktadır. Bütün bu seyahatler Avrupa kültürünü doğuya ait yeni bilgilerle zenginleştirmekten çok, seyahatler esnasında Flaubert'de meydana gelen değişiklikler ile seyahatlerinin, daha sonraki çalışmaları üzerinde yaptığı etkiler ve bu etkiler altında yazdığı eserler bakımından önemlidir.

Flaubert'in seyahat arkadaşı Maxime Du Camp Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilmiş, filoloji, arkeoloji ve sanat dallarından yeni buluşlar temenni edilmiş, ayrıca Mısır'da şelâleler hakkında bilgi verilerek, gördüğü herşeyi not etmek gibi tavsiyelerde bulunulmuştur. Maxime Du Camp'ın amacı, seyahat sonunda yayınlayacağı eserlerle kendisine bir isim ve şöhret temin etmek olmuştur. **Souvenirs et Paysages d'Orient, Smyrne, Ephèse, Magnésie, Constantinople, Scio; Le Nil; Orient et Italie; Souvenirs de Voyages et de Lectures** isimli eserleri zengin izlenimlerle doludur.

Théophile Gautier **Constantinople** isimli eserinde sadece İstanbul'un güzelliğini tasvir etmekle kalmamış, âbidelerin gerçek anlamlarını ortaya koymayı bilmiştir. Surları, at meydanını, Ayasofya'yı büyük bir ustalıkla anlatmıştır. **Une nuit de Cléopatre, Le pied de momie, La Sélam, Nostalgies d'obésliques, Le roman de la momie** gibi eserlerinde eski Mısır'dan ilham aldığı görülmektedir.

Eugène Fromentin, **Une année dans le Sahel** ve **Un été dans le Sahara** isimli eserlerinde, **Les Pyramides, Ville d'Algérie, Cavaliers Arabes** isimli tablolarında doğuyu ustalıkla tasvir etmiştir.

Edmond About'nun **Sur la Grèce Contemporaine** isimli eseri çok güzel bir kitaptır. Ahmed le Fellah adı altında önce *Revue des deux Mondes*'de yayınlanan **Le Fellah** isimli romanında ise Mısır ve âdetleri çok güzel tasvir edilmiştir. Edmond About, Ayasofya ve Hippodrum ile ilgilenen seyyahlar arasında da yer almaktadır.

Süveyş kanalının açılışı ile ilgili olarak J.Barthélemy Saint Hilare ve Gobineau, Mariette ve Renan gibi filozof ve filologların adları zikre değer. Bu kanalla ve arkeolojik çalışmalarla ilgilenen bilgin ve uzmanların yanı sıra 1850-1870 yılları arasında Nil boylarında gazeteci Charles Edmond, belediye reise Eugène Poitou, şair roman yazarı, gazeteci Charles Didier, turist Félix Teynard, Henry Cammas, André Lefèvre, Emile Guimet gibi seyyahlara rastlanmaktadır. Kadın seyyahlar arasında ise oyuncu Rachel, kontes de Robesart ve Olympe Audovard, Louise Colet gibi yazarlar yer almaktadır.

Ferdinand de Lesseps'in **Origines du Canal de Suez** adlı eseri ilgi çekicidir.

Resim sanatındaki faaliyetler XIX'uncu yüzyılda da devam etmiştir. XVIII'inci yüzyılda olduğu gibi, ressamın tablolarının doğuya gidecek seyyahlar üzerinde büyük etkileri olmuştur. Bu ressamlar bizzat doğuya gitmişlerdir. Bunların en tanınmışlarından olan Decamps 1828'de, Marilhat 1831'de ve Delacroix 1832'de sıcak memleketlere giderek dönüşte yaptıkları tablolarla doğu seyyahlarına ilham kaynağı olmuşlardır. Decamps uzun zaman kaldığı İzmir'de günlük izlenimlerini, atelyesine çekilerek resim haline getirmiştir. Edmond About, Decamps için "uzak memleketlerin rengini aksettirebilen tek insan" demiştir. Decamps'in *La Patrouille Turque* (1833), *La Halte de La Caravane* (1834) ve *Le Corps de Garde sur la Route de Smyrne* isimli tabloları çok beğenilmiştir.

Delacroix Fas ve Cezayir'e hayran kalmış, gördüklerini tasvir etmekten büyük bir zevk duymuştur. *Femmes Marocaines*, *Combats de Chevaux Arabes*, *Cavalier Arabe*, *Fantasia au Maroc*, *Entrée de Croisés à Constantinople* tanınmış tablolarındadır.

Marilhat tablolarında daha çok Mısır'a yer vermiştir. *Le Nil au Caire*, *Ruines de la Mosquée du Sultan Hakem*, *Vue de Boulac au Caire* büyük ilgi toplamıştır. Marilhat'nın geniş yaprakları bir caminin kubbeşi üzerine yayılmış üç palmiyeyi gösteren bir tablosu Neval'in çok hoşuna gitmiştir. Aynı ressamın *Les Souvenirs des Bords du Nil* (1844) isimli tablosu da Théophile Gautier'de doğu hasreti uyandırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Robert de Clari, *La Conquête de Constantinople*, Editée par Philippe Lauer, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris 1956, s.87. Çev. Prof.Dr.Beynun Akyavaş, Konstantinopolis'in Zaptı, Baylan Matbaası, Ankara, s.67.
2. Robert de Clari, *La Conquête de Constantinople*, s.83-84. Çev. Prof.Dr.Beynun Akyavaş, Konstantinopolis'in Zaptı, s.64.
3. Geoffroy de Villehardouin, *La Conquête de Constantinople*, Les Belles Lettres, Paris, 1938, C.I.s.38.
4. Hippodrom, bugünkü at meydanı. Yapımına Septimius Sevuruz zamanında başlanmış, Constantinus zamanında tamamlanmıştır. Haçlıların Konstantinopolis'i yağma ettikleri sırada heykeller ve sütunlarla süslü bu muhteşem meydan tahrip edilmiştir.
5. Robert de Clari, *La Conquête de Constantinople*, s.87-88. Çev. Prof.Dr.Beynun Akyavaş, Konstantinopolis'in Zaptı, s.67-68.

BAŞVURULAN ESERLER

ABOUT, Edmond- "Ahmed le fellah", Revue des Deux Mondes, février-avril 1869.

- "Le fellah" (Souvenirs d'Egypte), Hachette, nouvelle édition, 1905.

- "Mémoire manuscrit sur le présent et sur l'avenir de l'agriculture en Egypte", envoyé de Damiette, le 4 mars 1863, AU Khédive ismail. (Archives du Palais royal d'Abdine au Caire).

AFFAGART, Greffin.- "Relation de la Terre Sainte" (1533-1534) publiée pour la première fois par J.Chavanon, Lecoffre, Paris, 1902.

AKYAVAŞ, Beynun, Prof.Dr.- "Konstantinopolis'in Zaptı", Baylan Matbaası, Ankara (Robert de Clari, La Conquête de Constantinople, éditée par Philippe Lauer, Champion, Paris. 1956)

ALAZARD, Jean- "L'Orient et la Peinture Française au XIX siècle, d'E. Delacroix à A.Renoir", Plon, Paris, 1930, in-40, 228 s.

AMPERE, J.-J.- "Voyage en Egypte et en Nubie", in-8°, Paris, 1868.

AUDOUARD, Olympe.- "Le canal de Suez", Dentu, Paris, 1864.

AYMONIER, Camille.- "X.Marmier, sa vie, son oeuvre", Besançon éa. Sequania, 1928.

BEAUVAU, Henry de.- "Relation Journalière du voyage du Levant...", Toulouse, 1608 et Nancy, 1615, in-8°.

BELON, Pierre.- "Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée. Egypte, Arabie et autres pays estranges", redigées en 3 livres par pierre Belon, du Mans, petit in 4°, Paris, 1554 et 1955.

SEUVE-SAINTE,- "J.J.Ampère" Portraits contemporains, t.III,p.358-386, et Nouveaux Lundis, t.III,p.182-265.

BOPPE, A.- "Les Peintres du Bosphore", Paris, 1911.

BORDEAUX, Henry.- "Voyageurs d'Orient", Paris, 1926, 2 vol., in-12.

BREVES, Savary de.- "Relation des voyages de Monsieur de Brèves, tant en Grèce, Terre Sainte et Egypte, qu'aux royaumes de Tunis et Alger...", Paris, 1628, 1630, in 4°.

BRUNETIERE, Ferdinand.- "L'Orient dans la littérature française", Revue des Deux Mondes, 1906, p.690-707.

BURTY Ph.- "Eugène Delacroix au Maroc" (Gazette des Beaux-Arts), 1865.

CAMMAS H. et LEFEVRE A.- "La Vallée du Nil", Hachette, Paris 1862.

CARRE, Jean-Marie.- "Voyagers et écrivains français en Egypte", imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, Le Caire, 1932. 2 vol.

CHATEAUBRIAND, François-René de.- "Itinéraire de Paris à Jérusalem", Les Belles Lettres, Paris, 1946.

CHARDIN,- "Voyages du Chevalier Chardin en Perse et aux autres lieux de l'Orient", Amsterdam 1735, 4 vol. 390 + 359 + 435 + 324 s.

CHESNEAU, Ernest.- "Decamps peintre. Le mouvement en peinture", Paris, 1861 (extrait de la Revue Européenne).

CLARI, Robert de.- "La Conquête de Constantinople", éditée par Philippe Lauer, Librairie Ancienne Honoré, Champion, Paris, 1956.

CLEMENT, Ch.- "Decamps" (Collection "Les Artistes célèbres"), Paris, 1886.

DENON, Vivant.- "Voyage dans la Basse et le Haute-Egypte pendant les campagnes du général Bonaparte", Paris, anx, 1802, 2 vol.

DIDIER, Charles.- "Les nuits du Caire", Hachette, Paris, 1860-, in-18.

DU CAMP, Maxime.- "Souvenirs et paysages d'Orient. Smyrne, Ephèse, Magnésie, Constantinople, Scio" Arthus Bertrand, Paris, 1848, in-8°, VIII, 380 s.
- "Le Nil", Michel Lévy, Frères, Paris, 1854, in-16, 351 s.

DUCAT, Gustave.- "Histoire des orientalistes de l'Europe, du XIIe au XIXe siècle", Maison neuve, Paris, 1868-1870, 213 s.

EBERSOLT, Jean.- "Constantinople byzantine et les voyageurs du Levant", Ed. Ernest Leroux, Paris, 1918, 280 s.

EDMOND, Charles.- "Zéphyrin Cozaran en Egypte", Le Temps, 14 mai-28 juin 1879 et Hachette, 1880.
- "L'Egypte à l'exposition de 1867", Paris, 1867.

ESCHOLIER, Raymond.- "Delacroix, peintre, graveur, écrivain 3 vol., Paris 1926-1929.

FLAUBERT, Gustave.- "Oeuvres complètes, Correspondance", L. Conard, Paris, 1926-1933, 9 vol.
- "Correspondance", Gallimard, Paris, 1973, I vol.
- "Voyages" Texte établi et présenté par René Dumesnil, Belles Lettres, Paris, 1948, 2 vol.

FOBRIN, Auguste, comte, de. - "Voyage dans le Levant en 1817 et 1818", Imp. royale, 1819. in-8°, XII-460 s.

FROMENTIN, Eugène.- "Voyage en Egypte", édité par Jean Marie-Carré, Fernand Aubier, Paris, 1935.

- "Une Année dans le Sahel", paris 1859 (Paru dans la "Revue des Deux-Mondes", novembre-décembre 1858, sous le titre: "Une Année dans le Sahel, le Journal d'un absent.
- "Un Été dans le Sahara", Paris, 1857 (Paru, dans la Revue de Paris, Du 1er juin au 1er décembre 1854).

GALLAND, Antoine.- "Journal d'Antoine Galland (1672-1673) Ernest Leroux, Editeur, 2 vol. 286 + 217 s.

- GAUTHIER, Théophile, - "Constantinople", Michel Lévy, Frères, Libraires-éditeurs, Paris, 1854, 366 s.
- "Une Nuit de Cléopâtre (1838), dans "La Presse", 29, 30 novembre 1,2,4,6 décembre 1838, puis dans les Nouvelles (1845).
  - "Emaux et Camées", Garnier, Paris, 1929, in-8⁰, LXXX-347 s.
  - "Le Roman de la Momie", Hachette, Paris, 1858.

GOMOT, H.- "Marilhat et son oeuvre", Clermont, Ferrand, 1884.

GÖKER, Cemil, Prof.Dr.- "Racine'in "Bajazet" isimli trajedisinde Osmanlı Tarihi", Berksoy Matbaası, İstanbul, 1971. 33.s.

- GUIFFREY, Jean.- "Les voyages d'Eugène Delacroix au Maroc", 2 vol.,Paris, 1909.
- IORGA, Nicolas.- "Les voyageurs français dans l'Orient européen". Boivin, Paris, 1928. in-8⁰, 128 s.

JOURDA, Pierre.- "L' exotisme dans la littérature française depuis Chateaubriand. Le Romantisme." Boivin, Paris, 1938.Gd.,in 8⁰, 211 s.

- "L' exotisme dans la littérature française depuis Chateaubriand", tome II, Du romantisme à 1939, P.U.F.,Paris, 1956. Gd. in-8⁰, 296 s.

LAMARTINE, A.- "Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient", Pagnerre, Paris 1854, 489 + 364 s. (2 vol.ensemble)

LUCAS, Paul.- "Voyage du Sieur Paul Lucas au Levant", chez Nicholas Sumart, Paris, 1731.

LESSEPS, F.de.- "Percement de l'isthme de Suez. Exposé et documents officiels", 5 vol., in-8⁰, 1855-1860.

MARIETTE.A.- "Description des fouilles exécutées en Egypte en Nubie et au Soudan, 1850-1854", Paris, 1863, 7 vol, in-folio, 1867, 2 vol, in-golio.

MARMIER, Xavier.- "Du Rhin au Nil, Tyrol, Hongrie, Provinces danubiennes, Syrie, Palestine, Egypte, Souvenirs de voyage", 2 vol.,in-8⁰. Arthus Bertrand, Paris 1847.

MARTINO, P.- "L'Orient dans la littérature française aux dix-septième et dix-huitième siècles", Thèse de doctorat. Hachette Paris, 1906, 378 s.

MARCELLUS, Comte de.- "Souvenirs de l'Orient", Debucoart, Paris, 1839.

MONCONYS (de B.)- "Journal des Voyages de M. de Monconys,..." Boissat, Lyon, 1665.

NERVAL, Gérard de.- "Voyage en Orient...", Bossard, paris, 1927, in-16⁰, 3 vol.

PARDIEU, Comte de.- "Excursion en Orient, L'Egypte, le Mont-Sinai, l'Arabie, la Palestine, la Syrie, Le Liban". Garnier, paris, 1851.

PERTUSIER, Ch.- "Promenades pittoresques dans Constantinople et sur les rives du Bosphore", paris, 1815.

POITOU, Eugène.- "Un Hiver en Egypte". Ad Mame et Cien Tours, 1860, in-8⁰.

POUJOLAT, B. "Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyra, en Syrie, en Palestine et en Egypte, faisant suite à la Correspondance d'Orient," Paris 1840-1841.

POUQUEVILLE, B.- "Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie, 3 vol. Gabon, paris. 1867.

SAINT-HILAIRE, J.Barthélémy.- "Lettres sur l'Egypte", Michel Lévy, 1857.

TAVERNIER (J.Bastiste).- "Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, en Turquie, en Perse et aux Indes", Paris, Gervais Clouzier, 1677/1679, 3 vol., 695 + 525 + 178 s.

TAVERNIER, J.Baptiste.- "Suite des Voyages de Monsieur Jean Baptiste Tavernier, en Turquie, en Perse et aux Indes", Rouen, 1713, chez Pierre le Boucher, tome IV, 367 s. - "Nouvelle Relation de l'intérieur du sérail du Grand Seigneur," Paris 1675. Gervais Clouzier, 277 s.

THENAUD, Jehan.- "Le Voyage d'Outre mer (L'Egypte, mont Sinai, Palestine)", Ernest Leroux, Paris, 1884.

THEVET, André.- "Cosmographie du Levant", gazeau. Lyon, 1565.

THEVENOT.- "Relation d'un voyage fait au Levant", Paris, 1664, chez Claude Barbin, ...576 s.

- "Voyages de Mr.Thévenot en Europe", Asie et Afrique, Amsterdam, 1727, chez Michel Charles le Gène, 5 vol.

TOLLOT,- "Nouveau voyage fait au Levant ès années", 1731 et 1732, in-12⁰, Paris, 1742.

TOTT (Baron de).- "Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares", Amsterdam, 1784, 2 vol.

TOURNEFORT (Pitton de).- "Relation d'un voyage du Levant, Amsterdam", 1718, 2 vol., 188 + 208 s.

VANSLEB (Pere J.)- "Relazione dello stato, presente (1663) dell'Egitto...". Parigi, 1671, in-12⁰.

VILLEHARDOUIN, Geoffroy de.- "La Conquête de Constantinople", éditée et traduite par Edmond Faral, Les Belles Lettres, Paris, 1938.